
Sociální zázemí extrémní pravice v ČR*

Voliči SPR-RSČ v letech 1996-1998

MARTIN KREIDL**

KLÁRA VLACHOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR

The Social Background of the Extreme Right in the Czech Republic

Abstract: This article examines the parties of the extreme right with an accent on the Czech extreme right wing party (SPR-RSČ). Using basic theories and empirical evidence which deal with the electoral success of parties of the extreme right we reproduced a basic profile of their voters, then, examined the situation of Czech politics we performed some empirical analyses to test the validity of the theories of the extreme right in the ČR. Our findings show that the social background of republican voters does not significantly differ from the social background of similar parties in other European countries. We also found possible explanations for the electoral failure of SPR-RSČ in the elections to the Chamber of deputies in June 1998: social insecurity and rising unemployment which may have led a number of supporters of SPR-RSČ to vote for parties of the left. In 1998 SPR-RSČ also failed in the mobilisation of non-voters and first-time-voters.

Sociologický časopis, 1999, Vol. 35, (No. 3: 335-354)

1. Strany extrémní pravice

I přes dlouhodobou tradici liberální demokracie a poměrnou stabilitu politických systémů existuje v západních demokraciích problematický prvek. Jsou jím strany zpravidla souhrnně řazené do kategorie „extrémní pravice“¹ jako např. Svobodná strana v Rakousku, Národní fronta ve Francii, Republikáni či Německá lidová unie v Německu, Vlamský blok či Národní fronta v Belgii, Pokroková strana v Norsku, Pokroková strana a Dánská lidová strana v Dánsku, Sociální hnutí v Itálii, Švýcarští demokraté ve Švýcarsku či Jeden národ v Austrálii. O síle a nezanedbatelnosti některých zmíněných stran nejlépe svědčí jejich zisky ve volbách (tabulka 1). Jiné z těchto stran, jako například němečtí Republikáni nebo Německá lidová unie (DVU), se sice výrazně neprosazují na celostátní úrovni, v zemské (lokální) politice je ale jejich pozice mnohem silnější. DVU například v dubnu 1998 získala v zemských volbách v Sasku-Anhaltsku 13 % hlasů, Republikáni zaznamenali devítiprocentní úspěch například v roce 1996 v Bádensku-Würtenbersku.

*) Tato stat' vznikla v rámci projektu Mezinárodní program sociálního výzkumu (ISSP), který byl podpořen grantem Grantové agentury České republiky č. 403/98/1129. Autoři děkují všem, kteří svými připomínkami přispěli ke konečné verzi statí, zejména pak Blance Řehákové a oběma anonymním recenzentům *Sociologického časopisu*.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Klára Vlachová, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail vlachova@soc.cas.cz

1) Jako obsahově totožné, nebo příbuzné jsou často používány termíny radikální pravice, krajní pravice, národně-populistická pravice apod. Podrobnější rozbor obsahu těchto pojmů a vztahů mezi nimi nabízejí např. [Dvořáková 1997, Fiala 1998, Fiala a Mareš 1998, Strmiska 1998 nebo Westle a Niedermayer 1992].

Strany podobného typu se v různé míře prosadily i v zemích střední a východní Evropy: Liberálně demokratická strana Ruska má v parlamentu 51 křesel, Slovenská národní strana 14 křesel, Slovinská národní strana 4 křesla, Maďarská strana spravedlnosti a života 14 křesel, Bulharský byznys blok 12 křesel. V České republice bylo po dvě volební období v parlamentu přítomno Sdružení pro republiku-Republikánská strana Československa. Volební období 1992-1996 zahájila se 14 křesly a skončila s 5 křesly a v letech 1996-1998 měla v Poslanecké sněmovně 18 křesel.

Tabulka 1. Volební podpora extrémních stran (v %)

Země	Jméno strany	Volební zisk	Rok
Austrálie	One Nation (ON)	8,4	1998
Belgie	Vlaams Blok (VB)	7,8	1995
Bulharsko	Balgarski Biznes Blok (BBB)	4,9	1997
ČR	SPR-RSČ	3,9	1998
Dánsko	Dansk Volkeparti (DV)	7,4	1998
Dánsko	Fremskridtspartiet (FrP)	2,4	1998
Francie	Front National (FN)	14,9	1997
Itálie	Movimento Sociale Fiamma Tricolore (MSI)	1,7	1996
Maďarsko	Magyar Igazság és Elet Pártja (MIEP)	5,5	1998
Německo	Die Republikaner (REP)	1,8	1998
Německo	Deutsche Volksunion (DVU)	1,2	1998
Norsko	Fremskrittspartiet (FP)	15,3	1997
Rakousko	Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ)	21,9	1995
Rusko	Liberalno-demokratičeskaja partija Rossiji (LDPR)	11,2	1995
Slovensko	Slovenská národná strana (SNS)	9,1	1998
Slovinsko	Slovenska nacionalna stranka (SNS)	3,2	1996
Švýcarsko	Schweizer Demokraten/Démocrates Suisses/ Demokratici Svizzeri (SD)	3,1	1995

Poznámka: Rok posledních voleb do dolní komory parlamentu a procento hlasů, které získala daná strana (v případě vícekolových voleb uvádíme zisk z prvního kola).

Zdroj: European Political Resources
(<http://www.agora.stm.it/politic/europe.html>)

Jednou z „věčných“ otázek, které jsou s pravicovými extremisty spojeny, je míra jejich pravicovosti. Řazení nekomunistických extremistů k pravici není podle mnohých autorů zcela obhajitelné. Souvisí však s jedním z pohledů na politický prostor. Pokud je politický prostor vnímán jako jednodimenzionální, pak jsou jako extrémní označovány ideologie, programy, strany či hnutí umístěné v krajních pozicích určitým způsobem vymezeného politického prostoru a za umírněný protějšek je pak považována středová pozice [např. Strmiska 1998]. Je-li ale politický prostor vnímán jako mnohodimenzionální, nelze toto zjednodušující řazení bezvýhradně přijmout. Podle Lipseta [1960] má každá ideologie svou umírněnou a extrémní formu. Extremistické varianty umírněných ideologií můžeme směrem zleva přes střed doprava seřadit takto: komunismus a peronismus (levicový fašismus), fašismus, konzervativní (tradicionalistický) autoritarianismus.

Podle Lipseta byl fašismus *extremismem středovosti* a populismu, byl typickým „hnutím středních tříd“ [ibid.: 134] – samostatně podnikajících, živnostníků, drobných řemeslníků. To jsou lidé, kteří si sice nepřejí vysoké daně, ale zároveň nejsou ani přízniv-

ci vývoje kapitalismu a cítí se ohroženi nadnárodními korporacemi, silným odborovým hnutím a národními monopoly. Proto je pochopitelné i jejich volání po státních intervencích a ochraně. Naproti tomu zmiňuje Novák [1997: 57] jako příklad skutečného pravicového extremismu horthismus v Maďarsku či stoupence Salazara v Portugalsku.

V rámci toho, co je nazýváno extrémní, radikální či populistickou pravici, existuje celá řada ideologických a programových variant a k této nejednoznačnosti přispěly možná i samotné extrémní strany – například SPR-RSČ se ve svých stanovách definuje jako pravicová strana [Fiala a Mareš 1998], avšak programové dokumenty tomu neodpovídají [Mazel 1998]. Obdobně je na tom zřejmě například i Německá lidová unie [Mareš 1997]. Politologové [např. Novák 1997: 59] již dříve upozornili, že voliči SPR-RSČ jsou podobní voličům západoevropských extrémně „pravicových“ stran, které odpovídají charakteristikám fašismu středu. A ačkoliv i některé empirické výzkumy [např. Vlachová a Matějů 1998, Vlachová 1998] ukázaly, že u českých „pravicových“ extremistů převládají z hlediska sociálně-ekonomických hodnot středové až levicové tendence, přidržíme se tradičního názvu, který zkoumaným stranám přisuzuje alespoň verbálně pozici napravo od středu politického spektra.

Jaké mohou být osudy pravicových extremistických stran? Sartori vyjádřil přesvědčení, že politický systém nakonec antisystémové strany absorbuje. „Podle historiků je nevyhnutelné, že revoluční strany v dlouhé časové perspektivě ztrácejí svůj revoluční impetus a přizpůsobují se režimu, který nebyly s to svrhnout. (...) dlouhá časová perspektiva je ale zpravidla příliš dlouhá pro žijící aktéry a politický systém“ [Sartori 1976: 140-141] a řada stran spadajících do této kategorie stále úspěšně působí. Druhou možností, která může radikální pravici čekat, je opadnutí zájmu a marginalizace jejich vlivu. Příkladem toho jsou němečtí Republikáni, kteří na počátku své existence zaznamenali velké úspěchy, a dnes na celostátní úrovni nehrají významnou roli [Robejšek 1997]. Jak spekulují Bettina Westle a Oskar Niedermayer, ostatní strany zřejmě získaly zpět podstatnou část protestních voličů, kteří se na jistou dobu k republikánům přidali [Westle a Niedermayer 1992: 98]. Stejně dopadli čeští republikáni, kteří v parlamentních volbách v roce 1992 získali 5,9 % hlasů, v roce 1996 8,0 % hlasů a v předčasných parlamentních volbách v roce 1998 se propadli na 3,9 % a nepřekročili 5 % hranici nutnou pro vstup do Poslanecké sněmovny. Stručný pohled do minulosti nicméně ukazuje, že ústup ze slávy potkal celou řadu dříve úspěšných pravicových radikálů: dánská „Pokroková strana“ (*Fremskridtspartiet*) vstoupila na politické výsluní v roce 1988, kdy oproti předchozím volbám téměř zdvojnásobila svůj zisk (získala 9 % hlasů). Dnes ale nepatří k relevantním politickým silám: v posledních všeobecných volbách jí dalo hlas pouze 2,4 % voličů (tabulka 1). Švédská „Nová demokracie“ (*Ny Demokrati*) v roce 1991, rok po založení, získala 6,8 % hlasů a dnes stojí s minimální voličskou podporou mimo vrcholovou politiku. Právě proto, že podobný ústup ze slávy potkal v posledních volbách (1998) i české republikány, chtěli bychom na základě dostupných informačních zdrojů ukázat možné příčiny jejich neúspěchu. To však nebude cílem jediným. Základ pro tuto analýzu bude tvořit shrnutí základních tezí zdůvodňující růst popularity pravicového extremismu na Západě v průběhu 80. let a popis jeho sociální báze. Podobnou analýzu bychom chtěli věnovat SPR-RSČ. Na závěr se pokusíme nastínit budoucnost pravicového extremismu v české parlamentní politice.

2. Příčiny současného úspěchu extrémní pravice

Piero Ignazi [1996: 560] tvrdí, že úspěch extremistické pravice je založen na postindustriální krizi identity. Rasistické a xenofobní požadavky na obranu národní identity jsou podle něj reakcí na atomizaci moderního života, kde „úspěch a individualismus přerušily ochrannou síť tradičních pout“. Spojení mezi „ztrátou afektivních kořenů“ a autoritářskými postoji, které pravicovým extremistům nahrávají, je v Ignaziho interpretaci zvýšená míra anomie [ibid.: 557].² Radikální pravicové strany měly podle Ignaziho nahradit umírněnou pravici tím, že zaujaly ráznější stanovisko v případě národní identity a uprchlíků, ale stejně tak při obhajobě práva a pořádku a diskusi o roli stran a demokracie obecně.

Obdobně je existence extrémní pravice podle Betze [1993] reakcí na příchod informační, konzumní a postindustriální společnosti a na sociální náklady zrychlené modernizace [srv. Robejšek 1997]. Roste význam vysoce kvalifikované práce v řízení, výzkumu, vývoji a poradenství, roste poptávka po vyšším formálním vzdělání, vyšší kvalifikaci a delší praxi. Upadá hodnocení nekvalifikované a polokvalifikované práce ve výrobě. Společnost se dělí na dvě skupiny: dvě třetiny společnosti tvoří bohatí, vzdělaní a zabezpečení příslušníci střední třídy (zaměstnanci, státní úředníci, odborníci a modré límečky zaměstnané v *postfordistické* továrně), zbylou třetinu pak nekvalifikovaní a polokvalifikovaní dělníci ve výrobních sektorech, mladí lidé bez dostatečného formálního vzdělání a praxe a rostoucí sektor dlouhodobě nezaměstnaných.

Podle Betze [1993] za úspěchem extrémní pravice stojí agregace zájmů části dělnické třídy a také části nižší střední a nové střední třídy. Dělníci se cítí ohroženi omezenými životními šancemi, rostoucí nezaměstnaností, nedostatečným vlastním vzděláním a špatnými bytovými podmínkami, a obrací proto svá obvinění proti imigrantům. Na druhé straně se část nižší střední a nové střední třídy ztotožňuje s voláním po snížení daní, omezení neproduktivní byrokracie, nákladných sociálních programů a státních intervencí. Konečný výrazný politických úspěch pravicových extremistů tedy není opřen jen o marginalizované skupiny, které patří k „prohrávajícím“ v procesu modernizace, ale i o její „vítěze“ [ibid.: 423].

Dalším z příznivých sociálních vlivů, které obecně vzato extremistické pravici nahrávají do karet, je vysoká nezaměstnanost [Dvořáková 1997: 10, Kříž 1998]. Koexistence přílivu imigrantů a rostoucí (vysoké) nezaměstnanosti dává extremistům do ruky velmi silný argument. Často je slyšet volání: „berou našim lidem práci“, což bývá často doplněno argumentem o vlivu imigrantů na rostoucí kriminalitu. V projevech představitelů pravicových extremistů bývají tyto přímé argumenty zpravidla doplňovány snahou o obranu národního zájmu a identity [Heywood 1994: 175],³ ale zároveň i o ochranu práva jiných kultur na vlastní rozvoj [Dvořáková 1997: 15-16].

Podle Kitschelta [1991] se pro pravicové extremisty otevírá prostor v okamžiku, kdy existující strany neuspokojují poptávku po otevřené ekonomice a zároveň autoritářské politice. K tomu se podle něj může přidat nejednotnost existující pravice nebo její

²) Evidenci v tomto duchu nabízejí v případě českých republikánů Rabušic a Mareš [1996]. Podle jejich údajů vykazovali voliči republikánů mezi všemi voliči nejvyšší míru anomie.

³) Betz cituje z oficiálních dokumentů francouzské Národní fronty: „(přistěhovalci) způsobí zničení tisícileté identity francouzského národa, imigrace ohrožuje přežití francouzského národa, bezpečnost jeho teritoria, integritu jeho dědictví, jeho kulturu a jazyk“ [Betz 1993: 417].

přesun ke středu politického spektra. Pokud podobný posun ke středu zaznamená i levice, zvyšují se dále šance extremistů, protože podobnost stran vlevo i vpravo vede k odcizení autoritářších voličů a může je dovést až k volbě extrémních stran.

Nepochybně velmi důležitou součástí volebního úspěchu radikálních pravicových stran je jejich schopnost mobilizovat k volební účasti jedince, kteří dosud stáli mimo politiku [Betz 1993, Veugelers 1997]. Ignazi [1996] uvádí, že jsou tyto strany schopné mobilizovat nové zdroje – občany, kteří nepodporují systém a jsou odcizení od politiky. Významnou úlohu přitom hrají témata, jež dosud nebyla politizována: morálka, imigrace, národní hrdost a podobně. Na mobilizační potenciál extremistů upozornil již Lipset ve své klasické knize *Political Man* v případě nárůstu voličské podpory pro NSDAP na počátku třicátých let [Lipset 1960: 152].⁴

Zvýšenou přitažlivost mají extremistické a radikální programy a strany i pro samotné prvovoliče (ti jsou jinak samozřejmě podmnožinou výše uvedené skupiny). To souvisí s jejich politickou nezakotveností a s absencí vlastní politické tradice na jedné straně, na straně druhé ale i s jejich menším konzervatismem, obecným příklonem k radikálním řešením a vyšší citlivostí na nově se objevující politická témata. Podle Betze jsou zároveň mladí lidé významně více zastoupeni mezi těmi, kdo na postupující modernizaci společnosti nejvíce doplácují, a mají tedy silnější motiv připojit se k protestním stranám [Betz 1993]. Tezi o příklonu mladých voličů k francouzské Národní frontě dokumentuje Veugelers [1997]. Stejnou evidenci pro případ norské Pokrokové strany, rakouské FPÖ, německých Republikánů uvádí Betz [1993] a pro britskou Národní frontu např. Husbands [1981]. Jakkoli je empirická evidence omezená zejména díky nedostatečnosti zastoupení voličů a sympatizantů extremistických stran ve výzkumech a v řadě případů nelze vyslovit jednoznačné soudy, mělo by se, podle Harropa s Millerem [1987: 203], jednat o obecný vzorec chování. K extremistům se ale mladí lidé připojí pouze za určitých podmínek. Výzkumy volební účasti téměř uniformně ukazují, že mladí lidé také patří k nejčastějším volebním absentérům [např. Freedman a Goldstein 1996, Pattie a Johnston 1998]. Zdá se, že volební absence a volba extrémních nebo radikálních stran jsou v politickém jednání do značné míry substituty.

V tradici sociologického bádání nalezneme ještě jiné příčiny úspěchu radikálů a extremistů. Jednou z klasických je souvislost mezi deviantním volebním chováním a inkonzistencí sociálního statusu [viz Lenski 1967, Rush 1967]. Deviantní politické chování bylo ale chápáno různými způsoby. Lenski spojoval statusovou inkonzistenci se silnější tendencí k liberalismu (v americkém smyslu slova), Rush mluví přímo o pravicovém extremismu. Slomczynski [1995] ve své srovnávací analýze konstatoval, že postkomunistické země vykazují velmi vysoký stupeň inkonzistence statusu. Mohli bychom z toho usuzovat, že právě díky slabé vazbě mezi statusovými proměnnými bude i v ČR pro pravicový extremismus příhodné prostředí? V teoretické rovině jistě, poslední analýzy dopadu statusové inkonzistence na politické preference nicméně ukazují, že zvýšený stupeň statusové inkonzistence zvyšoval v roce 1997 pravděpodobnost volby některé z levicových stran [Matějů a Kreidl 1998]. To je samozřejmě pouze nepřímá odpověď na výše položenou otázku, neboť explicitně autoři zmíněné studie souvislost konzistence sociálního statusu a nadprůměrné tendence volit extremistické strany netestovali.

⁴) Další výzkumy jeho závěry potvrdily i ve velmi podobném případě fašistického nástupu k moci v Itálii [Brustein 1991].

Nesporně důležité bude pro pochopení fenoménu radikálních politických stran na pravici i uvažování o roli stranického a volebního systému. Sartori dal existenci antisystémových stran na první místo mezi charakteristikami takzvaného „polarizovaného pluralismu“ [Sartori 1976: 132-140]. Polarizovaný pluralismus je v jeho výkladu odlišován od umírněného pluralismu a za jeho příklady uvádí Sartori francouzskou Čtvrtou republiku, Výmarskou republiku, Chile do roku 1973, Itálii sedmdesátých let [ibid.: 132]. V této souvislosti asi nepřekvapí, že podle výzkumů Jackmana a Volpertové [1996] se při analýzách volebních výsledků ukázalo, že multipartismus a stejně tak rostoucí proporcionalita zastoupení jsou příznivými jevy pro růst radikální pravice, zatímco zvýšená volební klauzule tomuto růstu brání.⁵

Podle mnohých autorů sehrál podstatnou úlohu při vzestupu extremistických stran i neokonzervatismus, který v průběhu osmdesátých let nabíral dech. Ignazi [1992] tvrdí, že v důsledku nástupu neokonzervatismu došlo v západních demokraciích k nárůstu polarizace jak ve smyslu ideologické vzdálenosti, tak ve smyslu ideologické intenzity. V Sartoriho duchu bychom mohli říci, že neokonzervatismus způsobil v osmdesátých letech růst polarizace politických systémů.

Kanadský sociolog Veugeliers [1997] ale správně upozorňuje, že dlouhodobá úspěšnost extremistických stran je založena na složitějším modelu vztahů. Přiznává relevanci teoriím, které jeho kolegové zformulovali ve vztahu k prvotnímu úspěchu a proniknutí radikální pravice na politickou scénu, dodává ale, že pro přetrvání a zabránění marginalizaci musí tyto strany uspět při vybudování nové „stranické loajality“. Ve skutečnosti, říká, se jedná o dvoukrokový model úspěchu: na základě rozvolnění vazeb na staré strany (*issue voting*) a mobilizací předchozích nevoličů vzniká prvotní úspěch, ale strany zůstávají relevantními na základě postupně se vyvíjející nové stranické identifikace.

3. Sociální opora extrémní pravice

Připomněli jsme zde již Lipsetovu formulaci, že klasický fašismus byl hnutím středních tříd a extremismem středu. Veugeliers [1997] ukázal, že voličstvo francouzské Národní fronty do značné míry odpovídá charakteristikám fašismu středu tak, jak je popisuje Lipset, a rozhodně se liší od tradičních voličů konzervativní pravice (tj. převážně žen, starších lidí, praktikujících katolíků). Mezi voliči jsou výrazně více zastoupeni muži a mladí lidé (to se týká i např. norské Pokrokové strany, německých Republikánů a britské Národní fronty [Betz 1993, Husbands 1981]), naopak podpora od praktikujících katolíků je výrazně nižší, než byl průměrný zisk Národní fronty na celostátní úrovni. Rakouská FPÖ měla úspěch mezi dělníky a zaměstnanci, ale také mezi důchodci, francouzská Národní fronta měla nejvíce příznivců ze střední a nižší střední třídy, ale taktéž získala významnou podporu od dělníků, a obdobně Pokroková strana v Norsku získala podporu mezi „modrými“ i „bíлыми“ límečky [Betz 1993]. Německé Republikány a belgický Vlámský blok volili častěji modré límce.

⁵) Ve Francii má Národní fronta jednoho poslance v Národním shromáždění (to je voleno v jednomandátových obvodech), přestože získává okolo 15 % hlasů a sám její šéf Jean-Marie Le Pen je poslancem Evropského parlamentu, jenž je volen podle zásad poměrného zastoupení. Jiným příkladem je Austrálie: strana Jeden národ má pouze 1 křeslo v Senátu, který je volen preferenčním systémem ve dvanáctimandátových obvodech. Ve Sněmovně reprezentantů, která je volena v jednomandátových obvodech, nemá vůbec žádné zastoupení (jedenáct mandátů má ale například v parlamentu státu Queensland).

Jackman a Volpertová [1996] naopak nenalezli podstatnou diferenci mezi příznivci a nepřítelů radikálních stran v Německu a Francii z hlediska sociálního postavení. Lidé s vysokým a nízkým příjmem se v podpoře extremistů prakticky nelišili. Podle jiných ale vztah mezi sociálním postavením a podporou extremismu existuje. Podle Bettiny Westle a Oskara Niedermayera nebyl žádný empiricky prokazatelný vztah mezi objektivní ekonomickou deprivací a volbou německých Republikánů. Ovšem vztah mezi subjektivní deprivací a zvýšenou inklinací k Republikánům byl empiricky podepřen. Ve srovnání s obecnou populací je totiž mezi příznivci Republikánů dvakrát více těch, kdo se domnívají, že jsou ve společnosti znevýhodněni, nebo těch, kdo hodnotí svou současnou ekonomickou situaci jako špatnou [Westle a Niedermayer 1992]. Například v Norsku nicméně existuje nadprůměrný vztah voličů s nízkými příjmy k Pokrokové straně [Betz 1993].

Jiný způsob, jak operacionalizovat sociální postavení, je použití vzdělanostního žebříčku. Zprv, vzdělanější lidé jsou méně vystaveni riziku modernizace, na trhu práce zpravidla snáze nacházejí uplatnění a přistěhovalci pro ně díky svému nízkému vzdělání nepředstavují na trhu práce výraznější konkurenci. Betz uvádí, že v roce 1989 bylo v Rakousku 61 % gastarbeiterů pouze s dokončenou povinnou školní docházkou (mezi Turky to bylo dokonce 84 %) a podobná situace byla i v NSR a Francii [Betz 1993]. Druhá možná souvislost mezi vzděláním a pravicovým extremismem se vztahuje k politické socializaci. Westle a Niedermayer v tomto smyslu rozvíjejí starší tezi Klingemanna a Pappiho [1972]. Podle nich platí, že „čím vyšší stupeň školy člověk navštěvuje, tím jasněji a intenzivněji jsou mu předávány platné normy daného politického systému“ [Westle a Niedermayer 1992]. Vyšší vzdělání dosažené v demokratickém systému je větší zárukou imunity vůči autoritářským sklonům [ibid.: 94]. Do třetice by mohla afiliace méně vzdělaných lidí k extremismu souviset s jejich větší citlivostí vůči potřebě pevného referenčního rámce. Podle zmíněných autorů chybí méně vzdělaným lidem „potřebné kognitivní nástroje pro vypořádání se stále se měnícími nároky moderní společnosti“ a „chybí jim tolerance a zkušenost, jež jsou potřeba pro uchopení komplexních sociálních a politických jevů“ [ibid.: 93-94]. Přesto nebyl v mnoha společnostech vztah vzdělání a politického extremismu průkazný. Jeho zádrhel zřejmě spočívá v tom, že nemusí být zcela lineární [Veugelers 1997]. Mezi lidmi s vyšším vzděláním souvisí rozdíl v podpoře radikálních stran s tím, zda jejich vzdělání bylo technického nebo obchodního zaměření. Absolventi obou těchto směrů se, jak Veugelers ukazuje, k Národní frontě ve Francii klonili soustavně silněji než absolventi humanitních oborů [ibid.: 34].

Z hlediska geografického je příklon k extrémní pravici více městskou než venkovskou záležitostí, což je dáno zejména tím, že se ve městech zpravidla koncentrují právě ti lidé, kteří nejvíce doplácí na negativa modernizace [např. Husbands 1981, Voerman a Lucardie 1992]. Jej vliv je umocněn navíc tím, že jak mladí nezaměstnaní a málo kvalifikovaní dělníci, tak jejich konkurenti na trhu práce, tj. přistěhovalci, zpravidla žijí ve stejných předměstských čtvrtích. Soustřeďují se v dělnických koloniích průmyslových center, kde lze poměrně snadno získat levné bydlení. V původních obyvatelích sílí pocity obklíčení a invaze a nespokojenost se zbytkem společnosti, která je opustila a oni nemohou svému osudu uniknout. Dělníci, kteří tradičně volili levicové strany, nakonec přešli k pravicovým extremistům, neboť levice v jejich očích nedostála svým závazkům ohledně imigrace [Betz 1993]. Podle stejného autora se nicméně pravicoví extrémisté těší rovněž značné podpoře v oblastech s vyšší ekonomickou prosperitou (jako jsou Lombardsko, Flandry, Bavorsko a Badensko-Würtembersko), kde se kromě nespokojenosti s přístěho-

valci objevovala také nespokojenost s občany z chudších oblastí stejného státu, respektive nechut' k přerozdělování ve prospěch méně rozvinutých regionů [Betz 1993].

Voliči extrémní pravice mají velmi pestré politické zázemí. Některé výzkumy ukázaly, že volební zisky extrémně pravicových stran jdou napříč politickým spektrem [Betz 1993]. Například Le Pen získal v prezidentských volbách podporu i od lidí, kteří sami sebe řadili k jasné levici (tito lidé tvořili 15 % všech jeho příznivců [Veugelers 1997]). Husbands [1981] uvádí, že podle výzkumů voličů italského MSI se v sedmdesátých letech téměř polovina jeho voličů zařazovala do kategorií umírněné nebo extrémní levice.⁶ Podobně Westle a Niedermayer uvádějí, že se podstatná část voličů německých republikánů hlásí k levici a jedna pětina až jedna sedmina z nich tvrdila, že dali v předchozích volbách hlas SPD. Přesto ale většina z nich přešla od CDU-CSU a ani z hlediska průměrné hodnoty sebezařazení na pravolevé škále není mezi voliči Republikánů a CDU-CSU zásadní rozdíl [Westle a Niedermayer 1992].

Hledisko voličských přesunů je jedním z těch, která nám mohou ukázat na pozici voličů extrémní pravice v politickém prostoru a naznačit, které další strany patří k jejich největším konkurentům. Zde je namístě zmínit se o Mairově „tezi o perzistenci“. Přestože je moderní vývoj stranických systémů pod tlakem rostoucí těkavosti voličů, jen velmi zřídka dochází k přímým přesunům hlasů od levice na pravici a naopak. Většina rostoucí voličské mobility spadá na vrub přesunům uvnitř stabilních pravicových nebo levicových bloků [Mair 1989]. Jeho závěry později potvrzují i jiné výzkumy [Heath et al. 1991]. Na základě toho byl vysloven předpoklad, že se budou pravicoví extrémisté rekrutovat převážně z řad umírněnějších pravicových stran. Evidenci ve prospěch Mairovy přinášejí i Veugelers [1997] a Westle s Niedermayerem [1992]. Kromě již zmíněného Betze je oponentem perzistenční teze i Ignazi [1992], podle kterého mají pravicoví extrémisté schopnost mobilizovat voliče ze všech sociálních vrstev a politických uskupení a nelze je řadit do rodiny konzervativních stran.

4. SPR-RSČ 1996, 1998: úspěch a neúspěch

4.1 Voličské přesuny mezi volbami

V následující části naší práce se pokusíme aplikovat některé dosud zmíněné teoretické předpoklady při analýze volebních výsledků českých republikánů v posledních dvou parlamentních volbách. Nejprve se zaměříme na pozici republikánů v politickém spektru, kterou přiblížíme na základě zisků a ztrát voličských hlasů zleva a zprava. Dále prozkoumáme vztah republikánských volebních zisků k některým regionálním charakteristikám. V další části analýzy se zaměříme na úspěšnost českých republikánů při oslovování tradičních extremistických voličů a nakonec se pokusíme shrnout možné příčiny jejich neúspěchu ve volbách roku 1998. Jako základní referenční rámec pro srovnání nám přitom budou sloužit volby 1996.

Klára Vlachová [1997] již před časem konstatovala, že republikáni jsou jedinou z relevantních českých politických stran, která není svým programem dominantně orientovaná na pravolevou škálu. Její voliči se sice v průměru definovali jako pravicoví, ale

⁶) Jednalo se o klasifikaci na základě postojů a hodnot, tedy o škálu, kterou bychom v kontrastu s obvyklejším sebezařazením na pravolevém kontinuu mohli nazvat „objektivní“. Husbands ovšem připomíná, že se jednalo o metodologicky problematické členění, jehož slabost je navíc umocněna tím, že sympatizanti MSI tvořili pouze 2 % výběrového vzorku [Husbands 1981].

v porovnání s voliči jiných politických stran byli na škále levice-pravice mnohem více rozptýleni. Samotnou stranu viděli její voliči jako středovou [Šimoník 1996]. Analýzy umístění voličů v prostoru tvořeném škálou sociálně-ekonomických hodnot („objektivní“ škálou levice-pravice) a škálou liberalismus-autoritářství ukázaly, že republikánští voliči se v roce 1996 nacházeli ve střední části levoprávní škály, zatímco na škále liberalismus-autoritářství byli situováni blíže jejímu autoritářskému konci [Vlachová a Matějů 1998: 162]. Obě tato zjištění nezávisle na sobě podporovala hypotézu o „extremismu středu“.

Výzkumy voličských přesunů mezi lety 1992 a 1996 v zásadě pozici SPR-RSČ mezi levicí a pravicí potvrdily, i když naznačovaly spíše silnější inklinaci k levici než pravici. To mohlo být způsobeno tím, že v té době patřila SPR-RSČ i ostatní levicové strany k parlamentní opozici. Ve volbách roku 1996 získali republikáni oproti roku 1992 17 % svých voličů od pravicových stran (od levice to bylo 7 %) a ztratili 28 % směrem doleva (doprava od nich odešlo jen 9 %).⁷ Velmi podobně se situace pro republikány vyvíjela v roce 1998: voličské hlasy k nim přicházely více z pravice (14 % oproti 7 % zleva) a voliči odcházeli spíše doleva (37 % vs. 8 % doprava).⁸ To ostatně odpovídalo i nové pozici v politickém prostoru levice-pravice a liberalismus-autoritářství, kterou republikánští voliči v roce 1998 zaujali. V dubnu 1998 totiž potenciální voliči SPR-RSČ patřili podle svých hodnotových preferencí jednoznačně do levé části politického spektra [Vlachová 1998: 264]. Toto nové umístění může být klíčem k pochopení volebního neúspěchu republikánů.

Výzkumy volebních preferencí nenaznačovaly, že by měla SPR-RSČ ztrácet podporu. Podle agentury STEM dosahovaly v dubnu 1998 preference této strany 10,7 % a předvolební kampaň mohla této straně přinést i vyšší volební zisky než v roce 1996. Stal se však přesný opak. Podstatná část z těch, kdo se ve výzkumech k SPR-RSČ hlásili, se nakonec musela odklonit jinam. Kam? Možnou odpověď dává již analýza tzv. druhých hlasů republikánských příznivců, kterou ukazuje tabulka 2. Zatímco v roce 1996 okolo 37 % voličů SPR-RSČ dávalo na druhé místo ve svých preferencích jednoznačně levicové strany (ČSSD, KSČM a DŽJ), v roce 1998 to již byly dvě třetiny! Mezi stranami, které by republikánští voliči volili na druhém místě, vedla ČSSD: v roce 1996 v 21 %, v roce 1998 již v 37 % případů. Mezi oběma volebními roky posílila u voličů SPR-RSČ na pozici „druhé“ nejpříjemnější strany i KSČM (10,5 % v roce 1996 a 19,1 % v roce 1998). Strany středu a pravice naopak ztratily u republikánských voličů na oblibě (tabulka 2).

Srovnáme-li přesuny hlasů mezi volbami v letech 1996 a 1998, je podle voličských ztrát republikánů ve prospěch levice (z 28 % na 37 %) patrné, že mnozí z voličů, kteří pomýšleli na volbu levicové strany jako na „záložní“ variantu, nakonec silicímu levicovému lákání podlehl. O důvodech nejen hodnotového, ale také volebního levicového posunu voličů SPR-RSČ mohou více vypovědět následující analýzy. Předtím, než se však zmíníme o důvodech, které voliče „pravicové“ SPR-RSČ vedly doleva, připomeňme si, že ani přívržencům francouzské Národní fronty nečiní problém volit socialisty a komunisty [Robejšek 1997: 119].

⁷) Pramen: SC&C/IFES pro Českou televizi 1996, vlastní výpočty (pravice 1992: ODS, ODA, KDU, KAN, levice 1992: ČSSD, HDŽJ, LB; pravice 1996: ODS, ODA, DEU, KDU, ČP, levice 1996: ČSSD, DŽJ, KSČM, LB, SDL). V roce 1992 máme na mysli volby do ČNR.

⁸) Pramen: SC&C/IFES pro Českou televizi 1998, vlastní výpočty (pravice 1996: ODS, ODA, DEU, KDU, ČP, levice 1996: ČSSD, DŽJ, KSČM, LB, SDL; pravice 1998: ODS, KDU, US, DEU, levice 1998: ČSSD, DŽJ, KSČM).

Tabulka 2. Druhé hlasy příznivců SPR-RSČ v říjnu 1996 a dubnu 1998
(Řádková procenta a adjustovaná residua)⁹

	KSČM	DŽJ	ČSSD	KDU-ČSL	US	ODS	ODA	jiné strany
<i>1996</i>								
%	10,5	5,3	21,1	7,9	-	10,5	7,9	36,8
Adj. residuum	1,8	0,6	2,3	-0,6	-	0,6	-1,5	-1,2
<i>1998</i>								
%	19,1	9,2	37,2	4,3	4,3	6,4	-	22,3
Adj. residuum	4,0	-0,9	5,0	-3,4	-3,3	-1,0	-	0,4

$\chi^2_{96} = 11,32$, sig. 0,079, $n_{96} = 1030$

$\chi^2_{98} = 55,00$, sig. 0,000, $n_{98} = 1551$

Pramen: ISSP 1996 (SoÚ, STEM), Trendy 4/1998 (STEM)

4.2 Regionální diferenciacie zisků SPR-RSČ

Podívejme se nyní podrobněji na regionální determinanty volebního zisku republikánů v obou analyzovaných volebních rocích. První důležitou souvislostí by měl být vztah mezi ekonomickým prostředím (průměrná mzda, nezaměstnanost) a volebním ziskem SPR-RSČ. To by podporovalo tezi o vztahu mezi napětím na trhu práce a extremistickými politickými postoji. K tomu přidejme předpoklad o radikální pravici jako městském politickém fenoménu, který je dán především sociální strukturou extremisticky laděných voličů. Vzhledem k apelu na rostoucí kriminalitu se pokusíme také ukázat, zda skutečně rozdílná míra kriminality v regionech souvisí s preferencemi pro SPR-RSČ. Protože nás, vzhledem k údajům uvedeným v minulé subkapitole, zajímá obzvláště vztah SPR-RSČ a ostatních levicových stran, zvolili jsme pro analýzy metodu simultánní regresní analýzy, která nám v jednom modelu umožňuje porovnávat sílu jednotlivých proměnných jak z hlediska časového (rok 1996 a 1998), tak efekty, které jednotlivé nezávislé proměnné mají na závislé proměnné. Pro testování modelu jsme použili program LISREL.¹⁰ Výsledky analýzy zmíněných vlivů ukazuje tabulka regresní analýzy (tabulka 3).

První, co je třeba zmínit, je struktura modelů, která je v obou letech v zásadě stejná. V roce 1998 je ovšem procento vysvětlené variance vyšší. Vliv nezaměstnanosti na volbu SPR-RSČ je evidentní, stejně jako je tomu u regionální míry kriminality. Není překvapením, že růst kriminality a nezaměstnanosti posiluje tendence volit extrémní „pravici“. Překvapivé ale je, že čistý vztah mezi hustotou obyvatelstva a volebním ziskem SPR-RSČ je negativní, což naznačuje u republikánů pozici spíše rurální než urbánní strany. Podstatný závěr je ale tento: vztah mezi mírou nezaměstnanosti a volebními zisky SPR-RSČ je velmi silný a podobně je silný vztah mezi mírou kriminality a preferencemi SPR-RSČ. Platí tedy, že čím vyšší je v okrese nezaměstnanost a kriminalita, tím větší úspěch tam republikáni dosáhli.

⁹) Při aplikaci adjustovaných reziduí se vzhledem k malému zastoupení republikánských voličů v souboru držíme doporučení Řeháka a Řehákové, podle nichž je možné tuto statistiku používat, pokud jsou všechny minimální očekávané četnosti v tabulce větší nebo rovné 0,5 [Řehák a Řeháková 1978: 624]. V tabulce z důvodů úspornosti uvádíme pro každý rok jen jeden řádek dvouřádkové tabulky (voliči SPR-RSČ vs. ostatní voliči).

¹⁰) Vstupní korelační matice a zadání výpočtů potřebné pro replikaci analýzy jsou na požádání dostupné u autorů.

Změřená souvislost republikánských zisků a průměrné mzdy je nulová. Neplatí tedy vztah mezi „okresní chudobou“ a rostoucím sklonem k extremismu, který by mohl pramenit z nespokojenosti s výsledky působení pracovního trhu. Neplatí ovšem ani obrácená hypotéza: Betz [1993] tvrdil, že se podpora pravicových extremistů koncentruje v bohatších regionech země. V jejich případě se spojuje nespokojenost s vývojem země s nespokojeností se zaostávajícími regiony státu.

Tabulka 3. Simultánní regresní analýzy vlivu regionálních charakteristik na volební výsledky SPR-RSČ a levicových stran v roce 1996 a 1998 – saturovaný model

	1996		1998	
	SPR-RSČ (y1)	Levice (y2)	SPR-RSČ (y1)	Levice (y2)
Mzda (x1)	0,02	-0,08	0,01	-0,17
Nezaměstnanost (x2)	0,48***	0,65***	0,63***	0,68***
Kriminalita (x3)	0,33**	0,1	0,36***	0,04
Hustota obyvatel (x4)	-0,30**	-0,23**	-0,26**	-0,16
Vysvětlená variance	0,33	0,51	0,52	0,56

Poznámka: *) statisticky významné na hladině 0.1; **) statisticky významné na hladině 0,05; ***) statisticky významné na hladině 0.01; n = 77

Jednotkou analýzy jsou okresy, přičemž Praha je brána jako jeden okres.

Vysvětlení proměnných: kriminalita – počet registrovaných trestných činů na 1000 obyvatel (1996), nezaměstnanost – 1996 průměrná nezaměstnanost za celý rok, 1998 míra nezaměstnanosti k 31. 5. 1998, hustota obyvatel na km², průměrná mzda 1996, 1997 (substituce za rok 1998) – fyzické osoby. Levice 1996: ČSSD, DŽJ, KSČM, LB, SDL; levice 1998: ČSSD, DŽJ, KSČM.

Pramen: ČSÚ

Nás zajímá ještě jiná otázka. Při prvním pohledu na saturovaný model simultánní regrese (tabulka 3) se zdá, že vztah mezi volebním ziskem republikánů a nezaměstnaností v okrese v letech 1996 a 1998 posiloval. Jedná se ale o změnu, která je skutečně statisticky prokazatelná? Abychom na tuto otázku odpověděli, zkonstruovali jsme alternativní model, v němž byla definována podmínka rovnosti vlivu nezaměstnanosti na zisk SPR-RSČ v obou letech (rovnost koeficientů γ_{112} a γ_{212}). Strategie, kterou jsme byli vedeni, je jednoduchá. Opuštěním saturovaného modelu vzroste jak počet stupňů volnosti, tak i chí kvadrát. Odpověď na naši otázku bude skryta v tom, zda hodnota chí kvadrátu překročí kritickou hranici definovanou pro daný počet stupňů volnosti. Pokud by tomu tak nebylo, znamenalo by to, že model i s dodatečnými restrikcemi je statisticky přijatelný a původně pozorovaný rozdíl koeficientů γ_{112} a γ_{212} v saturovaném modelu není statisticky průkazný. Jak ukazuje první řádek tabulky 4, je model i po začleněných restrikcích rovnosti statisticky přijatelný ($\chi^2 = 1,39$ při 1 stupni volnosti). Z toho tedy vyplývá, že přestože došlo v období 1996-98 k podstatnému nárůstu nezaměstnanosti, tento růst se oproti všem předpokladům neprojevil zvýšeným vlivem na volební zisk SPR-RSČ.

Když z nezaměstnanosti neprofitovali republikáni, získala z ní levice? Lišila se nezaměstnanost ve svém dopadu na volební výsledky extrémní pravice a levicových stran? Postup, který jsme zvolili pro testování zmíněných otázek, je identický jako v předchozím případě. Pouze v novém modelu neplatí jedna podmínka rovnosti, ale hned tři, a opět platí, že rozhodujícím kritériem jsou statistiky věrohodnosti nového modelu. Jak vidíme

v druhém řádku tabulky 4, i v tomto případě jsou kritéria přijatelnosti modelu splněna. Základní hledisko, změna chí kvadrátu, je hodnotou 3,57 při třech stupních volnosti splněno, a i ostatní statistiky vhodnosti modelu dosahují uspokojivých hodnot. Závěr, který z toho vyplývá, je jasný: vliv nezaměstnanosti na okresní úrovni můžeme jak v roce 1996, tak v roce 1998 považovat za shodný, a to v případě SPR-RSČ i levicových stran.

Tabulka 4. Simultánní regresní analýzy vlivu regionálních charakteristik na volební výsledky SPR-RSČ a levicových stran: statistiky vhodnosti modelů při definovaných restrikcích

	χ^2	df	p	RMR	GFI
$\gamma_{112} = \gamma_{212}$	1,39	1	0,24	0,023	1,00
$\gamma_{112} = \gamma_{212} = \gamma_{122} = \gamma_{222}$	3,57	3	0,31	0,019	1,00

Poznámka: proměnné a model jsou definovány stejně jako v tabulce 3.

Zatímco v Rakousku podle Schustera [1996] došlo k nárůstu hlasů pro extrémní pravici mezi dělníky v důsledku jejich nespokojenosti se sociálním programem socialistů, mohli v České republice dojít k jevu opačnému: voliči byli nespokojeni se sociálním programem SPR-RSČ. To ostatně napovídaly již první analýzy provedené těsně po volbách.¹¹ Důvodem, proč nakonec republikáni svou pozici „extremistů středu“ neudrželi, mohla být i vysoká polarizovanost české politiky. České politické spektrum se postupně vyvinulo do škály s dvěma jasnými póly [Vlachová 1997], které fungovaly jako gravitační centra. Levice a pravice tedy nebyly snadno zaměnitelné, jak svou hypotézu postavil Kitschelt [1991], ale naopak se od sebe stále více odlišovaly a teprve postupně získávaly svůj tradiční obsah [Matějů a Vlachová 1998].

4.3 Mobilizace nevoličů

K předcházející analýze ale musíme dodat část, která doplňuje pohled na loňský propad SPR-RSČ. Je to analýza úspěšnosti této strany v „mobilizaci nevoličů“. Zatímco v roce 1996 se k republikánům nakonec přiklonilo přes 14 % těch, kdo se předchozích voleb nezúčastnili a v roce 1996 volit přišli (včetně prvovoličů), a to bylo výrazně a statisticky prokazatelně více, než tvořil jejich průměrný zisk. V roce 1998 to bylo v absolutním procentu pouze 4,8 %. V nadprůměrné mobilizaci nevoličů tedy v roce 1998 republikáni evidentně selhali.

Podobný obrázek ukáží také analýzy volebního chování prvovoličů, pokud je včleníme z celkové skupiny nevoličů. V roce 1996 dokázali republikáni zabodovat u mladých lidí, kteří šli k volebním urnám poprvé. Získali 13,3 % jejich hlasů a měli z 12,6 % elektorát tvořený právě prvovoliči, což žádná jiná strana nedokázala. SPR-RSČ v tomto ohledu následovala ODA, která měla v elektorátu 10,8 % prvovoličů, a ODS, u níž to bylo 7,9 % [Vlachová a Kreidl 1998]. V roce 1998 ale v tomto směru republikánská kampaň jednoznačně selhala. Z prvovoličů získali jen 5,1 % a prvovoličem byl tak pouze každý dvacátý volič SPR-RSČ (viz tabulku 5). Republikáni tedy nedokázali zmobilizovat a získat podstatnou část svého proměnlivého elektorátu – prvovoliče.

Mladí voliči, a zvláště prvovoliči, bývají podstatnou složkou voličstva extremistických stran. Lze jen spekulovat o tom, jakou roli sehrál fakt, že se jednalo o předčasné

¹¹) Na základě modelování volebních přesunů například Spousta [1998] ukázal, že se republikáni skutečně „rozplynuli“ v náručí jiných levicových stran.

volby, a prvovoličů bylo místo standardních čtyř populačních ročníků v případě řádných voleb jen polovina (podle statistické ročenky šlo v roce 1998 poprvé k volbám asi 330 000 mladých lidí). Prvovoliči - voliči, kteří mají na rozdíl od stabilních starovoličů poměrně významný vliv na stabilitu či změnu volebních výsledků - budou v České republice stále menším zásobníkem nových hlasů. Spolu s postupným opadnutím přílivu nových mladých voličů z populační vlny sedmdesátých let bude jejich počet stále menší. Navíc se zdá, že na rozdíl od počátku devadesátých let, kdy byla mezi mladými voliči silná pravicová a pravicově extremistická volební orientace, nastupuje generace, která mnohem více kopíruje volební chování celé populace (viz změnu chí kvadrátů a adjustovaných reziduí pro jednotlivé strany mezi lety 1996 a 1998 v tabulce 5).

Tabulka 5. Volební hlasy prvovoličů a ostatních voličů pro SPR-RSČ a ostatní strany v roce 1996 a 1998- Řádková procenta a adjustovaná standardizovaná rezidua

	KSČM	ČSSD	SPR-RSČ	KDU-ČSL	US	ODS	ODA	jiné strany
<i>1996</i>								
Ostatní (%)	10,8	26,5	7,6	8,1	-	29,6	6,1	11,2
adj. residuum	7,2	0,7	-6,6	0,5	-	-0,8	-3,8	1,4
Prvovoliči (%)	3,8	25,5	13,3	7,7	-	30,8	9,1	9,8
adj. residuum	-7,2	-0,7	6,6	-0,5	-	0,8	3,8	-1,4
<i>1998</i>								
Ostatní (%)	11,2	32,3	3,8	8,9	8,6	27,7	-	7,5
adj. residuum	4,0	-0,2	-1,5	-0,5	-1,3	-0,1	-	-1,1
Prvovoliči (%)	5,7	32,7	5,1	9,6	10,2	28,0	-	8,7
adj. residuum	-4,0	0,2	1,5	0,5	1,3	0,1	-	1,1

$\chi^2_{96} = 102,76$, sig. 0,000, $n_{96} = 13\ 890$; $\chi^2_{98} = 18,89$, sig. 0,005, $n_{98} = 13\ 312$

Pramen: SC&C/IFES pro Českou televizi 1996, 1998

4.4 Sociální charakteristiky voličů SPR-RSČ

V předcházejících odstavcích jsme popsali několik jevů, které jsou pro voliče SPR-RSČ typické. Nyní je doplníme o další charakteristiky a porovnáme je s typickým profilem extremistického voliče v západních zemích. Pro analýzu používáme logistické regrese, v níž je závislou proměnnou proměnná VoteSPR (1 = volil v daných volbách SPR-RSČ, 0 = volil některou jinou stranu). Analýza je založena na datech získaných při exitpollových výzkumech, které v roce 1996 a 1998 provedlo konsorcium SC&C a IFES pro Českou televizi.¹²

¹²⁾ Použité výzkumy mají několik výhod. Svou velikostí (přes 13 000 dotázaných v každém roce) překonávají nízké zastoupení republikánských voličů v běžných výzkumech a jsou v nich zachyceni pouze skuteční voliči, čímž odpadá zkreslení nepravdivě uváděné účasti ve volbách. Je v nich ale kladen velmi malý počet otázek a nelze tedy testovat veškeré hypotézy týkající se volebního chování. Detailnější informace lze nalézt v Sociologickém datovém archivu (<http://archiv.soc.cas.cz>).

Tabulka 6. Logistická regrese volby SPR-RSČ (VOTESPR) vs. volby ostatních stran
Modely bez interakčních efektů

	MODEL I			MODEL II			MODEL III		
	B	Wald	Exp(B)	B	Wald	Exp(B)	B	Wald	Exp(B)
SEX	0,56***	97,17	1,75	0,57***	101,59	1,77	0,57***	99,32	1,76
NONLAST	0,08	0,61	1,08	0,18*	3,09	1,20	0,23**	5,15	1,26
FIRST	0,24**	5,74	1,28	0,66***	49,87	1,93	0,53***	31,60	1,69
YOUNG	0,58***	84,03	1,78	-	-	-	-	-	-
HSCHOOL	-0,73***	143,47	0,48	-0,70***	130,51	0,50	-0,69***	129,34	0,50
WORKER	0,63***	70,62	1,87	0,66***	79,50	1,94	0,62***	69,69	1,86
EMPL	0,43***	32,55	1,53	0,45***	35,67	1,56	0,41***	30,41	1,51
UNEMPL	0,86***	26,80	2,36	0,92***	31,22	2,52	1,07***	41,21	2,91
SELF	0,63***	49,09	1,88	0,64***	51,17	1,90	0,61***	45,89	1,84
RELIG	-0,24***	17,51	0,79	-0,32***	32,83	0,72	-0,36***	40,02	0,70
YEAR	-	-	-	-	-	-	-0,67***	141,72	0,51
Konstanta	-3,24***	1 936,58	-	-3,11	1 886,32	-	-2,80***	1 393,34	-
R ²		0,068			0,060			0,075	
PRED		94,24 %			94,24 %			94,24 %	

Poznámka: *) statisticky významné na hladině 0,1; **) statisticky významné na hladině 0,05; ***) statisticky významné na hladině 0,01
Uvedená statistika R² je uváděna jako vhodné měřítko vyčerpané variance [SPSS... 1997].

Pramen: SC&C/IFES pro Českou televizi 1996, 1998. Popis proměnných v příloze.

Výsledky základního modelu logistické regrese s případnými drobnými modifikacemi (Modely I, II, III) jsou uvedené v tabulce 6. Ukazuje se, že profil českého republikána dobře koresponduje s tím, co o voličích stran extremistické „pravice“ bylo zjištěno na Západě [srv. Betz 1993; Husbands 1981; Schuster 1996; Veugeliers 1997; Voerman, Lucardie 1992; Westle, Niedermayer 1992]. Ukazuje se navíc, že silnější tendence některých sociálních skupin volit republikány byla stabilní v čase, neboť žádný z interakčních členů zahrnující proměnnou rok se neukázal jako statisticky významný (tabulka 7).

Tabulka 7. Logistická regrese volby SPR-RSČ (VOTESPR) vs. volby ostatních stran: Model IV se spojenými efekty

	B	Wald	Exp(B)
SEX	0,56***	96,84	1,75
NONLAST	0,26**	3,95	1,30
FIRST	0,58***	30,28	1,78
HSCHOOL	-0,51***	34,24	0,60
WORKER	0,67***	75,26	1,96
EMPL	0,61***	34,47	1,85
UNEMPL	0,98***	10,90	2,65
SELF	0,71***	34,07	2,04
RELIG	-0,35***	39,02	0,70
YEAR	-0,65***	116,38	0,52
FIRST * YEAR	-0,34	2,14	0,71
NONLAST * YEAR	-0,11	0,27	0,90
UNEMPL * YEAR	0,39	1,35	1,47
EMPL * HSCHOOL	-0,39**	8,00	0,68
SELF * HSCHOOL	-0,24	2,13	0,78
UNEMPL * HSCHOOL	-0,26	0,59	0,77
Konstanta	-2,87***	1 287,70	
PRED		94,24 %	
R ²		0,076	

Poznámka: *) statisticky významné na hladině 0,1; **) statisticky významné na hladině 0,05; ***) statisticky významné na hladině 0,01.

Uvedená statistika R² je uváděna jako vhodné měřítko vyčerpané variance [SPSS... 1997].

Pramen: SC&C/IFES pro Českou televizi 1996, 1998.

Popis proměnných v příloze.

Nadprůměrnou tendenci volit republikány vykazovali muži, u žen byla podpora extremistů výrazně nižší. SPR-RSČ byla atraktivní pro prvovoliče a mladé voliče, zatímco u „zkušených“ voličů tato strana výrazně nebodovala. S tím souvisí fakt, že strana měla nestabilní elektorát – stárnoucí voliči ji pod vlivem vyžívání opouštěli a rozšiřovali řady voličů jiných stran. Proměnnou YOUNG jsme ovšem do modelů II a III nezařadili. Tím jsme chtěli ověřit předpoklad, že původně statisticky nevýznamný vliv neúčasti v posledních volbách (NONLAST) po jejím vyloučení vzroste. To se také stalo: v modelu I bylo $b_{NONLAST} = 0,08$, v modelu II pak 0,18 a v modelu III dokonce 0,23. Dosažený překryv variance obou proměnných (YOUNG a NONLAST) není v zásadě překvapivý, neboť mladí lidé patří nejen k častým voličům extrémnějších stran, ale i k častějším volebním absenteům [srv. Freedman a Goldstein 1996; Pattie a Johnston 1998]. Na základě mo-

delů II a III můžeme potvrdit i schopnost SPR-RSČ přitáhnout k volebním urnám minulé nevoliče. Oproti našim očekáváním, že bude v modelu patrná i klesající schopnost mobilizace prvovoličů a nevoličů, se interakční efekty těchto proměnných a proměnné YEAR ukázaly jako statisticky nevýznamné.

Obecně silnější tendence volit republikány panovala v roce 1996, zatímco v roce 1998 byla slabší. SPR-RSČ bodovala u lidí s nižším vzděláním (bez maturity) a také u profesí, v nichž pracují lidé bez maturity. Větší riziko volby extremistů bylo nalezeno u dělníků (WORKER), u nichž bývá vzdělání s maturitou málo četné, a u zaměstnanců (EMPL). Je zřejmé, že samotné tvrzení zvýšeného sklonu zaměstnanců k volbě republikánů není příliš interpretačně nosné. Podstatné ovšem je, že v modelu IV se jako statisticky významný projevil vliv interakčního členu HSCHOOL * EMPL. To znamená, že mezi zaměstnanci je sklon volit republikány podstatně diferencován podle dosaženého vzdělání. Toto zjištění souhlasí s již zmíněnou hypotézou o sklonu nižší střední třídy (kam většina zaměstnanců s nižším vzděláním pravděpodobně spadá) volit extremisty. Větší riziko volby extremistů se projevilo také u podnikatelů, tedy u takzvané „staré střední třídy“. Ačkoliv jsme v souladu s předešlými zjištěními o dělnících a zaměstnancích bez maturity předpokládali, že i zde sehraje vzdělání roli další diskriminující proměnné, tento předpoklad se nepotvrdil. U podnikatelů s nižším i vyšším vzděláním je sklon k volbě pravicevých extremistů shodný.

Podle předpokladu se volba SPR-RSČ pojila velmi silně s nezaměstnaností (regresní koeficient v modelu III dosáhl hodnoty 1,07). Z hlediska vývoje situace mezi lety 1996 a 1998 je opět zajímavá jeho nezměněná velikost. Jak ukazuje tabulka 6, silnější sklon volit extremisty se navíc projevil opět v momentě, pokud se s nezaměstnaností spojilo vzdělání bez maturity (UNEMPL * HSCHOOL). Nezaměstnaný člověk bez maturity se ukázal jako volič reagující vstřícně na extremistické apely. To, že zde mělo vyšší vzdělání opět imunizující účinek, je velmi podstatným zjištěním.

Silná byla tendence volit republikány u té části populace, která se nehlasí k žádnému náboženskému vyznání, zatímco u věřících křesťanských náboženství byl sklon k praviceovému extremismu podstatně oslaben [srv. Lipset 1960: 160 an.]. Cestu praviceovému extremismu měla otevírat individualizace a atomizace moderního života. Ukazuje se nicméně, že některé instituce – v našem případě církev – mohou fungovat jako prostředky vytvářející svého druhu imunitu proti extremistickým tendencím. Westle a Niedermayer [1992: 95] v této souvislosti zmiňují vedle církve i odbory, jež by mohly fungovat s podobným socializujícím účinkem. Nicméně vliv odborů nebyl, na rozdíl od církve, nikdy empiricky doložen.

5. Závěr

Výsledky analýzy nepřinesly žádné neočekávané překvapení. Větší riziko volby „praviceových“ extremistů existuje u stejných skupin, jako je tomu na Západě – u mladých, mužů, dělníků nebo zaměstnanců bez maturity, u živnostníků a u populace bez vyznání. Na rozdíl od zkušenosti ze západních zemí jsme ovšem zpochybnili charakteristiku SPR-RSČ jako městského fenoménu. Podle našich údajů se podpora pro republikány koncentrovala spíše v méně hustě obydlených oblastech. Co se týče voličské zkušenosti, větší riziko příklonu k extremismu bylo nalezeno u prvovoličů a nevoličů. Voličské zázemí, stejně tak jako rostoucí tendence odcházet od SPR-RSČ k levicovým stranám a uvádět jako druhou nejpřijatelnější levicovou stranu zpochybňují klasifikaci SPR-RSČ jako praviceové strany.

Zbývá se ještě zamyslet nad tím, co republikány nejspíše čeká? Najdeme argumenty pro i proti jejich úspěšné budoucnosti. Současná pozice SPR-RSČ je velmi nevýhodná vzhledem k politické strategii, kterou až doposud aplikovali a která kombinovala prvky „bytí v systému“ (například finanční, mediální a jiné požitky) a „bytí mimo systém“. „(...) politici zvolení do parlamentu mohli volat po naházení všech politiků do Vltavy, aniž by se mezi potenciálně postižené sami počítali“ [Dvořáková 1997]. Republikáni mohli vládě vyčítat neschopnost snížit kriminalitu a sami se ji dopouštět a vyhýbat se výkonu soudních rozhodnutí týkajících se jich samotných. Mohli označovat vládu za zloděje a sami pochybně nakládat se státním příspěvkem určeným politickým stranám či jako poslanci poškozovat a zneužívat parlamentní majetek.¹³

Bude-li do budoucna stejně jako v minulosti fungovat psychologický efekt volební klauzule [Novák 1996: 410-411], mělo by se snižovat procento hlasů pro mimoparlamentní strany. Vzhledem k tomu, že letos republikánským voličům nečinilo problém změnit preference, je pravděpodobné, že by šli touto cestou i nadále a posílili konkurenční uskupení, a to především nalevo od středu. Protože se bude do budoucna dále snižovat počet prvovoličů, ztrácí se tím poněkud význam tohoto jinak jistě důležitého volebního potenciálu stran s extrémním politickým nábojem. Navíc není jisté, že republikánští předáci dokáží podobně jako v roce 1996 přitáhnout jejich pozornost.

Předpovědět volební výsledky je těžké právě proto, že se prvovoliči a nevoliči při volbách chovají obtížně předpověditelným způsobem. I kdyby se zdálo, že extremisté zmizeli z politické scény, mohou se tam poměrně nečekaně vrátit zpět. V souladu s Kitscheltovou hypotézou [Kitschelt 1991] by se mohlo stát, že nadměrná (především sociální) očekávání od současné sociálnědemokratické vlády, která nemusí být splněna, spolu s přirozenou dostředivou tendencí vládnutí, povedou k nárůstu preferencí právě pro hnutí, která jsou mnohem radikálnější a vymykají se běžnému rozdílu mezi vládou a opozicí. Svou roli při smazávání tohoto rozdílu může sehrát i tzv. „opoziční smlouva“. Podobně, poroste-li nezaměstnanost i během sociálnědemokratické vlády, může být její efekt (doposud zřejmě extremistům spíše hlasy odebírající) přesně opačný a může dovést voliče zpět k republikánům či podobné straně.

MARTIN KREIDL vystudoval sociologii na Fakultě sociálních věd UK. Od roku 1996 je členem týmu „Sociální stratifikace“ v Sociologickém ústavu AV ČR. Ve svém výzkumu se zaměřuje na souvislosti mezi objektivní a subjektivní stránkou sociální struktury a na vztah sociální struktury a politického jednání.

¹³⁾ Předseda SPR-RSČ jako poslanec poškodil parlamentní lavici či najel ve služební felicii neuvěřitelný počet kilometrů a přitom dosáhl neuvěřitelné průměrné spotřeby přes 17 litrů benzínu na 100 kilometrů. Na jaře 1998 se strana začala rozkládat. Stranici ji opouštěli a množila se svědectví, že vedení členy ponižovalo, psychicky vydíralo a odebíralo jim značnou část výplaty a že peníze, které stranám poskytuje stát, byly utráceny za vily a drahá auta pro členy vedení. SPR-RSČ téměř nebyla schopna personálně organizovat tradiční (skromnou) volební kampaň založenou na rozdávání letáků a pořádání mítinků s předsedou strany Sládkem. Jako jediná ze stran kandidujících ve volbách si však zajistila billboardovou kampaň s populistickými hesly po celé zemi, zatímco ostatní strany se pod tíhou finančních skandálů dohodly, že v předčasné volební kampani nebudou nákladné billboardy používat. Veškerá neskromnost vedení strany kontrastující s výpověďmi zklamaných straníků byla pravděpodobně významným důvodem, proč tradiční republikánští voliči, rovnostářsky orientovaní a nespokojení se systémem, přispěli významným počtem hlasů ČSSD, která se prezentovala jako strana schopná řešit problémy v zemi.

KLÁRA VLACHOVÁ *pracuje v týmu „Sociální stratifikace“ Sociologického ústavu AV ČR. Zabývá se politickou sociologií, zejména volebním chováním a vývojem politických hodnot, představ a postojů. Od roku 1999 je koordinátorkou výzkumů ISSP v České republice. Je také spolueditorkou knihy Nerovnosti, spravedlnost, politika, jejíž vydání připravuje Sociologické nakladatelství (SLON).*

Literatura

- Betz, H. G. 1993. „The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe.“ *Comparative Politics* 25: 413-427.
- Brustein, W. 1991. „The ‚Red Menace‘ and the Rise of Italian Fascism.“ *American Sociological Review* 56: 652-664.
- Dvořáková, V. 1997. „Strany radikální pravice.“ *Politologická revue* 3: 1-19.
- Fiala, P. 1998. „Český politický extremismus a radikalismus z hlediska politologie.“ Pp. 7-16 in *Politický extremismus a radikalismus v České republice*, ed. by P. Fiala. Brno: Masarykova univerzita.
- Fiala, P., M. Mareš 1998. „Programová analýza SPR-RSČ a KSČM z hlediska politického extremismu.“ Pp. 95-104 in *Politický extremismus a radikalismus v České republice*, ed. by P. Fiala. Brno: Masarykova univerzita.
- Freedman, P., K. Goldstein 1996. „Building a Probable Electorate from Preelection Pools. A two-stage Approach.“ *Public Opinion Quarterly* 60: 574-587.
- Harrop, M., W. L. Miller 1987. *Elections and Voters. A Comparative Introduction*. London: The Macmillan Press.
- Heath, A., R. Jowel, J. Curtice, G. Evans, J. Field, S. Witherspon 1991. *Understanding Political Change. The British Voter 1964-1987*. Oxford: Pergamon Press.
- Heywood, A. 1994. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing.
- Husbands, Ch. T. 1981. „Contemporary Right-Wing Extremism in Western European Democracies: A Review Article.“ *European Journal of Political Research* 9: 75-99.
- Ignazi, P. 1992. „The Salient Counter-Revolution: Hypotheses on the Emergence of Extreme Right-Wing Parties in Europe.“ *European Journal of Political Research* 22: 3-34.
- Ignazi, P. 1996. „The Crisis of Parties and the Rise of New Political Parties.“ *Party Politics* 2: 549-566.
- Jackman, R. W., K. Volpert 1996. „Favouring Parties on the Extreme Right in Western Europe.“ *British Journal of Political Science* 26: 501-521.
- Kitschelt, H. 1991. „Left-Libertarians and Right Authoritarians: is the New Right a Response to the New Left in the European Politics?“ Paper presented on the conference on the radical right in Europe. Minneapolis: University of Minnesota (cit. podle Veugelers, J. [1997]).
- Klingemann, H. D., F. U. Pappi 1972. *Politischer Radikalismus*. München, Wien: Oldenbourg.
- Kříž, P. 1998. „Krajní pravice ve hře.“ *Ekonom*, č. 15: 71.
- Lenski, G. E. 1967. „Status Inconsistency and the Vote: a Four Nation Test.“ *American Sociological Review* 32: 298-301.
- Lipset, S. M. 1960. *Political Man. The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday.
- Mair, P. 1989. „Continuity, Change and the Vulnerability of Party.“ *West European Politics* 12: 169-187.
- Mareš, M. 1997. „Deutsche Volksunion a volby v Hamburku v roce 1997.“ *Politologický časopis* 3: 231-248.
- Matějů, P., M. Kreidl 1998. „Rekonstrukce sociálního statusu.“ *Pracovní texty projektu Sociální trendy* 3/1998. Praha: SoÚ AV ČR.

- Matějů, P., K. Vlachová 1998. „Role politicky relevantních hodnot ve volebních rozhodování v ČR.“ *Sociologický časopis* 34: 171-193.
- Mazel, M. 1998. „Oponenti systému.“ Pp. 117-277 in *Politický extremismus a radikalismus v České republice*, ed. by P. Fiala. Brno: Masarykova univerzita.
- Novák, M. 1996. „Volby do Poslanecké sněmovny, vládní nestabilita a perspektivy demokracie v ČR.“ *Sociologický časopis* 32: 407-422.
- Novák, M. 1997. *Systémy politických stran*. Praha: SLON.
- Pattie, Ch., R. Johnston 1998. „Voter turnout at the British General Election of 1992: Rational choice, social standing or political efficacy?“ *European Journal of Political Research* 33: 263-283.
- Rabušic, L., P. Mareš 1996. „Je česká společnost anomická?“ *Sociologický časopis* 32: 175-187.
- Robejšek, P. 1997. „Modernizace a pravicový extremismus.“ *Politologická revue* 2: 111-122.
- Rush, G. B. 1967. „Status Consistency and right-wing Extremism.“ *American Sociological Review* 32: 86-92.
- Řehák, J., B. Řeháková 1978. „Analýzy kontingenčních tabulek: rozlišení dvou základních typů úloh a znaménkové schéma.“ *Sociologický časopis* 14: 619-631.
- Sartori, G. 1976. *Parties and Party Systems. A framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schuster, R. 1996. „Svobodná strana Rakouska.“ *Politologický časopis* 3: 315-327.
- Slomczynski, K. 1995. „Formation of Class Structure under Conditions of radical Social Change: an East European Experience.“ Paper presented on the Second Seminar on the Middle Classes in Comparative Perspective: East & West. Tallin, říjen 1995.
- Spousta, J. 1998. „Koho zvolíš příště. Rozložení voličských hlasů se zdá pevné, ale zdání klame.“ *Respekt* č. 28: 17.
- SPSS Professional Statistics 7.5 1997. Chicago: SPSS inc.
- Strmiska, M. 1998. „Demokracie, extremismus, antisystémová opozice.“ Pp. 27-44 in *Politický extremismus a radikalismus v České republice*, ed. by P. Fiala. Brno: Masarykova univerzita.
- Šimoník, P. 1996. „Politické spektrum v České republice.“ *Sociologický časopis* 32: 457-469.
- Veugelers, J. 1997. „Social Cleavage and the Revival of Far Right Parties: the Case of France's National Front.“ *Acta Sociologica* 40: 31-49.
- Vlachová, K. 1997. „Czech Political Parties and their Voters.“ *Czech Sociological Review* 5: 39-56.
- Vlachová, K. 1998. „Náborová krystalizace a levicové posuny.“ Pp. 247-268 in *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*, ed. by J. Večerník a P. Matějů. Praha: Academia.
- Vlachová, K., M. Kreidl 1998. „Potenciál pro změnu.“ *Ekonom* č. 22: 74-75.
- Vlachová, K., P. Matějů 1998. „Krystalizace politických postojů a politického spektra v České republice.“ *Sociologický časopis* 34: 145-170.
- Voerman, G., P. Lucardie 1992. „The extrem right in the Netherlands.“ *European Journal of Political Research* 22: 35-54.
- Westle, B., O. Niedermayer 1992. „Contemporary right-wing extremism in West Germany. The Republicans and their Electorate.“ *European Journal of Political Research* 22: 83-100.

Příloha

Definice proměnných v modelech a procentní zastoupení kategorií na spojeném souboru z výzkumů Exit poll 1996 a 1998

Proměnná % v kategorii 1

VOTESPR	1 = volil SPR RSČ	5	0 = volil ostatní strany
SEX	1 = muž	50,3	0 = žena
NONLAST	1 = dobrovolná neúčast v posledních volbách	5,4	0 = ostatní
FIRST	1 = prvoliči	6,2	0 = ostatní
YOUNG	1 = věk do 29 let	24,9	0 = ostatní
HSCHOOL	1 = maturita + VŠ	57,7	0 = ostatní
WORKER	1 = dělník	16,4	0 = ostatní
EMPL	1 = zaměstnanec	31,9	0 = ostatní
UNEMPL	1 = nezaměstnaný	1,6	0 = ostatní
SELF	1 = podnikatel, živnostník	12,7	0 = ostatní
RELIG	1 = hlásí se k nějakému křesťanskému náboženství	42,8	0 = ostatní
YEAR	1 = 1998	48,6	0 = 1996

Summary

Despite a long tradition of liberal democracy and stability of political systems in Western democracies, there exists a problematic element – parties with the label ‘extreme right’. Extreme right wing parties, not dissimilar to those parties found in Western Europe, succeeded also in new or renewed democracies of Central and Eastern Europe. Although the parties are generally labelled as ‘right wing’, their social background and shared political values speak more for the Lipset [1960: 131] label of ‘extremism of the centre’.

In the Czech Republic, there was the extreme right wing SPR-RSČ present in the parliament for two electoral terms. After the 1992 elections it gained 14 seats and after one 1996 elections, 18 seats. Analysis showed, that the electorate of republicans has been very similar to the electorate of the extreme right wing parties in the West – young men, first time voters or non-voters (in the previous elections), workers and employees with vocational education, small entrepreneurs and people with no religious affiliation. Support for republicans has been concentrated in areas of lower density of population, higher unemployment and higher criminality.

Although SPR-RSČ had the increasing support of the electorate, the economic (recession, the bankruptcy of several banks etc.), social (rise of unemployment) and political conditions (crisis of minority coalition governments leading to the early elections) in the country were favourable for the rise of extremism, but the party failed to cross the 5% threshold to gain seats in the parliament in the third election in 1998. The reasons for this electoral failure were the inability to mobilise first time voters – the very important segment of its traditional electorate – the loss of the previous electorate in favour of left wing parties and, probably, the total disintegration of the party itself.